

Zapadne reakcije na objavu Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika 1967. godine

ANTE BATOVIĆ

Sveučilište u Zadru, Zadar, Republika Hrvatska

Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika bila je prvi odraz liberalizacije društvenoga života proizašle iz popuštanja stege partijskog i policijskog aparata nakon smjene Aleksandra Rankovića u srpnju 1966. godine. Američki i britanski diplomati, kao i zapadni mediji, pomno su pratili razvoj događaja nakon objavljivanja Deklaracije i bilježili reakcije, odnosno svoje analize mogućih posljedica za društvene i političke odnose u Hrvatskoj i Jugoslaviji, a posebno po hrvatsko-srpske odnose.

Ključne riječi: Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika, Prijedlog za razmišljanje, SAD, Velika Britanija, hrvatski jezik, Novosadski dogovor.

Prvu političku krizu u Jugoslaviji nakon smjene Aleksandra Rankovića na IV. brijunskom plenumu u srpnju 1966., koja se u to vrijeme interpretirala kao najozbiljniji javni incident u hrvatsko-srpskim odnosima, izazvalo je oživljavanje jezičnoga pitanja i objavljivanje Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika u ožujku 1967. godine.¹ Jezik je igrao veliku ulogu u politici stvaranja jedinstvene jugoslavenske nacije s jednim zajedničkim, odnosno prevladavajućim jezikom. Dakako, najveću ulogu u tom procesu imali su hrvatski i srpski jezik. Ta pojava nije bila nova. Već je Bečki književni dogovor iz 1850. označio početak nastojanja da se kodificira i unificira hrvatski i srpski jezik.² Osnutkom prve jugoslavenske države 1918. otvoreno se započela nametati uporaba srpskoga jezika, posebno u državnoj upravi, školama i javnome životu.³ Nastojeći ispraviti takvu situaciju, na temelju zaključaka II. zasjedanja AVNOJ-a u siječnju 1944. donesena je odredba o objavljivanju odluka i proglašenja

¹ Dennison RUSINOW, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, London 1977., 224.

² Branko FRANOLIĆ, *An Historical Survey of Literary Croatian*, Paris 1984., 34.; Robert D. GREENBERG, *Jezik i identitet na Balkanu – Raspad srpsko-hrvatskoga*, Zagreb 2005., 13., 55.

³ B. FRANOLIĆ, *An Historical Survey*, 114.-115.; Mile MAMIĆ, "Hrvatsko jezično zakonodavstvo i jezična politika u 20. stoljeću", *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Zagreb 2006., 65.; Milan MOGUŠ, "Značenje Deklaracije u povijesti hrvatskog jezika", *Kolo*, 1-2, 2009., 90.; Marko SAMARDŽIJA, "Hrvatski jezik od početka XX. stoljeća do godine 1945.", *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Zagreb 2006., 12.-16.

AVNOJ-a “na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku”⁴ U Ustavu FNRJ iz 1946. ne spominju se izričito nazivi jezika, nego je člankom 65. definirano da se propisi objavljuju na jezicima narodnih republika, ali je Odlukom o službenom listu propisano da se *Službeni list* tiska i uređuje na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku.⁵ Ustavom iz 1963. predviđeno je da se savezni zakoni objavljuju na jezicima naroda Jugoslavije, srpsko-hrvatskom odnosno hrvatsko-srpskom, slovenskom i makedonskom.⁶

Premda federalistički ustrojena u teoriji, jugoslavenska je država u početnom razdoblju svojeg postojanja u praksi bila centralizirana država staljinističkog tipa. Tek će razlaz sa sovjetskom koncepcijom razvoja potkraj četrdesetih godina donijeti određene promjene u smislu popuštanja partijskog dogmatizma. Međutim, jezična politika vezana za hrvatski i srpski jezik nije pratila tendencije *demokratizacije, debirokratizacije i deetatizacije* započete početkom pedesetih godina.⁷ Naprotiv, u praksi su ta dva jezika bila dio kampanje stvaranja nacionalnog jugoslavenstva, posebno u sferi kulture i umjetnosti, koja je bila najintenzivnija od sredine pedesetih godina pa do VIII. kongresa SKJ 1964. godine.⁸ Dakako, stvaranjem zajedničkog jezika Hrvata, Srba, Crnogoraca i bosanskih Muslimana režim je nastojao neutralizirati potencijalno sporna pitanja koja su zadirala u osjetljivo područje nacionalnih odnosa, primjerice definiranje naziva i korištenja službenoga jezika Srba u Hrvatskoj i multinacionalnim sredinama poput Bosne i Hercegovine.

Zaključci Novosadskog dogovora iz 1954. bili su vrhunac nastojanja da se stvori zajednički jezik (*lingua communis*). Dogovor je bio rezultat *Ankete o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa* te sastanka hrvatskih i srpskih jezikoslovaca koji je u Novom Sadu organiziralo uredništvo *Letopisa Matice srpske*. Tada su hrvatski i srpski jezikoslovci potpisali zaključke u kojima se utvrdilo da se radi o jednom jeziku s dva izgovora (ijekavski i ekavski) i dva pisma (latinica i ćirilica), te da je u službenoj uporabi potrebno u nazivu jezika uvijek istaknuti oba njegova sastavna dijela (hrvatskosrpski, srpskohrvatski).

⁴ Stjepan BABIĆ, “Za ravnopravnost, ali čega?”, *Jezik*, 16, 5, 1968.-1969., 140.; Ivo PRANJKOVIĆ, “Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000.”, *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Zagreb 2006., 30.

⁵ *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, Beograd 1949., 30.; S. BABIĆ, “Za ravnopravnost, ali čega?”, 140.-142. Prilikom proglašenja Ustava 31. siječnja 1946. članove 1.-43. na srpskom je jeziku pročitao Moša Pijade, 44.-76. na hrvatskom jeziku Zvonko Brkić, 77.-114. na slovenskom Marijan Breclj i 115.-139. na makedonskom Vlado Malevski.

⁶ Tek je XXXI. ustavnim amandmanom 1971. djelomice ispravljeno takvo stanje, pa je predviđeno da se pitanje službenoga jezika definira republičkim ustavima. Amandmanima na hrvatski Ustav iz 1971. i u Ustavu SRH iz 1974. službeni jezik u SRH ipak je definiran kao “hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski”, Miko TRIPALO, “Deklaracija o hrvatskom jeziku”, *Republika*, 7-8, 1992., 27.; *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa ustavnim amandmanima i ustavnim zakonom*, Beograd 1971., 74., 188.; S. BABIĆ, “O Deklaraciji – činjenice i pretpostavke”, *Kolo*, 1-2, 2009., 110.; I. PRANJKOVIĆ, “Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000.”, 43.

⁷ Dušan BILANDŽIĆ, *Historija Socijalističke federativne republike Jugoslavije, Glavni procesi*, Zagreb 1978., 212.

⁸ Predrag J. MARKOVIĆ, “Titova shvatanja nacionalnog i jugoslovenskog identiteta”, *Dijalog povjesničara – istoričara* 2, Zagreb 2000., 225.

Dogovorom je predviđeno da se izradi zajednički pravopis, rječnik književnoga jezika te da se poradi na izjednačavanju stručne i znanstvene terminologije.⁹ Hrvatski povjesničar Miroslav Brandt sjeća se da se 1954. u zagrebačkim kulturnim krugovima govorilo kako su savezne vlasti, putem CK SKH, primorale hrvatske jezikoslovce i književnike da se sa srpskim jezikoslovcima dogovore o zajedničkom srpskom i hrvatskom pravopisu. Ljudevit Jonke, jedan od potpisnika Dogovora, smatrao je da je stvaranje zajedničkog jezika bilo kompromisno rješenje kojim bi se za izgovor usvojila ekavica, a istodobno bi se Srbi odrekli ćirilice. Međutim, hrvatski su jezikoslovci to ipak uspjeli spriječiti prihvaćanjem Novosadskog dogovora.¹⁰

Uslijedilo je tiskanje zajedničkog pravopisa u dva oblika, od strane Matice hrvatske i Matice srpske 1960. Zagrebačko izdanje nosilo je naslov *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*. Tiskano je ijekavicom na latinici, dok je novosadska varijanta tiskana ekavicom, na ćirilici, pod naslovom *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*.¹¹ Novi je pravopis regulirao uporabu jedinstvenog pravopisa, dva pisma (latinica i ćirilica), dva izgovora (ijekavski i ekavski) te *istočni* i *zapadni* oblik izgovora stranih riječi. Novosadski dogovor također je ostavio pojedincima mogućnost izbora varijante jezika kojom će se služiti.

Jezične nesuglasice posebno su došle do izražaja u liberalnijoj političkoj atmosferi koja je uslijedila nakon pada Aleksandra Rankovića. Već u studenome 1966. iz Slovenije i Makedonije stigli su zahtjevi da se dosljedno provode ustavne odredbe o ravnopravnosti jezika.¹² Slovenske kulturne i znanstvene institucije poslale su 3. veljače 1967. otvoreno pismo Radioteleviziji Ljubljana u kojem su tražile isključivo korištenje slovenskoga jezika u televizijskom programu. Zahtjev se temeljio na odredbama Ustava u kojima je predviđeno emitiranje televizijskog programa na slovenskome jeziku. Međutim, u stvarnosti se više od polovice programa emitiralo na srpskohrvatskom jeziku. Reakcije na otvoreno pismo nisu bile negativne, jer su slovenski i makedonski jezik, zbog svoje posebnosti, ipak imali posebno mjesto u jugoslavenskoj jezičnoj politici. Zahtjevi slovenskih intelektualaca djelomice su usvojeni, što je, uz novonastalu političku situaciju, potaklo hrvatsku intelektualnu zajednicu da sličnim zahtjevom pokuša ukazati na problematiku uporabe hrvatskoga, odnosno hrvatskosrpskoga jezika.

⁹ Miroslav BRANDT, "Povjesno mjesto Deklaracije o imenu i položaju hrvatskoga književnoga jezika iz 1967. godine", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 27, 1994., 348.; R. D. GREENBERG, *Language and Identity in the Balkans: Serbo-Croatian and its Disintegration*, Oxford 2004., 26.-31.; Ljudevit JONKE, "Razvoj hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću", *Jezik*, 16, 1, 1968.-1969., 17.-18.; M. MOGUŠ, "Značenje Deklaracije u povijesti hrvatskog jezika", 91.; I. PRANJKOVIĆ, *Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000.*, 31.

¹⁰ S. BABIĆ, "Za ravnopravnost, ali čega?", 143.; M. BRANDT, "Povjesno mjesto Deklaracije", 348.-349.; R. D. GREENBERG, *Language and Identity in the Balkans*, 29.-32., 172.-174.; Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. - od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006., 403.

¹¹ Lj. JONKE, "Razvoj hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću", 18.; I. PRANJKOVIĆ, *Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000.*, 32.-35.

¹² Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 404.

Premda su sporovi između hrvatskih i srpskih jezikoslovaca oko primjene odredbi Novosadskog dogovora zapravo trajali od samoga potpisivanja tog dokumenta, izravni povod objavi Deklaracije bio je izdavanje prva dva sveska zajedničkog rječnika 1967. godine. Ljudevit Jonke tim je povodom upozorio kako je rječnik “u obradi rječničkog fonda u znatnoj mjeri primijenio unitaristički način obrađivanja” kojim se nastojalo poistovjetiti istočnu i zapadnu varijantu pojedinih riječi, bez jasnog isticanja kojem jeziku pojedina riječ pripada.¹³ Na zahtjev hrvatskih jezikoslovaca da se u rječniku jasno odijeli hrvatski od srpskog oblika pojedinih riječi, srpski jezikoslovac Pavle Ivić odgovorio je kako se s lingvističkog stanovišta radi o jednom jeziku, posve razumljivom stanovnicima većine jugoslavenskih republika, pa prema tome nema potrebe isticati same po sebi razumljive razlike. U smislu zakonsko-pravnog naziva jezika Ivić je postavio pitanje kako bi se u slučaju prihvaćanja hrvatskih zahtjeva riješio problem jezika Srba u Hrvatskoj, odnosno triju naroda u Bosni i Hercegovini.¹⁴ Premda je već 75% građe bilo pripremljeno, Matica hrvatska je, zbog mnoštva primjedbi i nemogućnosti dogovora sa srpskim predstavnicima, u studenome 1970. i formalno izašla iz zajedničkog projekta, pa su preostala tri sveska rječnika (4.-6.) tiskana samo u Novom Sadu, u organizaciji Matice srpske.¹⁵

Uz probleme zajedničkog rječnika, jezične nesuglasice pojačalo je tiskanje rječnika zajedničkog jezika Miloša Moskovljevića 1966. Moskovljevićev rječnik nije samo favorizirao srpsku jezičnu opciju, nego je imao izrazito velikosrpsko obilježje. U njemu su hrvatske riječi i izrazi bili svedeni na razinu lokalnog dijalekta, a srpski jezik definiran je kao standardni književni jezik. Stoga su ga jugoslavenske vlasti zaplijenile i spalile, dok su autor i nakladnici, beogradski Nolit i Tehnička knjiga, bili kažnjeni.¹⁶ Jednako tako bilo je sporno pisanje *Historije KPJ* u kojoj nije sudjelovao nitko iz Hrvatske, a ujedno je tiskana na svim jezicima osim na hrvatskome. Glavni kritičar toga izdanja bio je Franjo Tuđman i njegovi suradnici u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske.¹⁷

Stoga je Upravni odbor Matice hrvatske u ožujku 1967. odlučio osnovati komisiju koja je trebala formulirati hrvatske stavove o problemu jezika i objaviti ih u obliku deklaracije. Izradu deklaracije predvodio je Miroslav Brandt, uz pomoć Radoslava Katičića i drugih članova Odbora.¹⁸ Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika objavljena je u časopisu Matice

¹³ Lj. JONKE, “Aktualna jezična pitanja danas”, *Jezik*, 16, 3, 1968.-1969., 73.

¹⁴ Pavle IVIĆ, “Za ravnopravnost, a protiv cepanja jezika”, *Jezik*, 16, 4, 1968.-1969., 118.

¹⁵ R. D. GREENBERG, “The Politics of Dialects among Serbs, Croats, and Muslims in the Former Yugoslavia”, *East European Politics & Societies*, 10, 1996., 393.-415.; Lj. JONKE, “Aktualna jezična pitanja danas”, 73.; I. PRANJKOVIĆ, *Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000.*, 38.-40; Upravni odbor Matice hrvatske o jeziku, *Jezik*, 16, 4, 1968.-1969., 114.-117.

¹⁶ R. D. GREENBERG, *Jezik i identitet na Balkanu*, 44.-45.; Sabrina P. RAMET, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962-1991*, Bloomington 1992., 102.

¹⁷ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 404.

¹⁸ M. BRANDT, “Povjesno mjesto Deklaracije”, 350.

hrvatske *Telegram* 17. ožujka 1967. godine.¹⁹ Stjepan Babić u svojim sjećanjima ističe kako su Deklaraciju operativno pripremili Miroslav Brandt, Dalibor Brozović, Radoslav Katičić, Slavko Pavešić, Slavko Mihalić, Tomislav Ladan i, vjerojatno, Vladimir Blašković ili Jakša Ravlić.²⁰

Ona je vrlo otvoreno, i do tada nezamislivo smjelo, progovorila o problematici uporabe hrvatskoga jezika koji se kroz državne institucije diskriminira u odnosu na srpsku varijantu zajedničkog jezika. To se prije svega provodilo kroz državne institucije, medije i vojsku. Deklaracija je zapravo trebala biti javni amandman na Ustav iz 1963. Ona je predlagala da se “ustavnim propisom utvrdi jasna i nedvojbeno jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskog, hrvatskog, srpskog i makedonskog”. U Deklaraciji je predložena izmjena čl. 131. Ustava SFRJ iz 1963., koji je trebao glasiti: “Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju se u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom, makedonskom.” Takvom izmjenom Ustava uklonila bi se neprecizna odredba o “srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom jeziku”, koja nije jasno definirala da se radi o dva zasebna jezika. Možda je najsporniji zahtjev bio da službenici, nastavnici i dužnosnici, bez obzira na mjesto podrijetla, na svom radnom mjestu koriste jezik područja u kojem djeluju. To se izravno kosilo s odredbom Ustava koja je predviđjela da svi službeni jezici budu ravnopravni na cijelom području Jugoslavije.²¹ Dokument je u ime osamnaest hrvatskih društvenih i znanstvenih institucija potpisalo 130 hrvatskih intelektualaca. Od toga broja osamdeset potpisnika bili su članovi Saveza komunista. Dodatno je osjetljivo bilo sudjelovanje i potpis Miroslava Krležje, najpoznatijeg hrvatskog živućeg književnika, koji je bio član Centralnog komiteta i blizak Titov prijatelj.²²

Premda je politička rasprava i osuda Deklaracije započela nakon objavljivanja u *Telegramu*, javnost je za njezino postojanje mogla saznati već 13. ožujka, kada je u *Večernjem listu* objavljena najava o održavanju plenuma Društva pisaca Hrvatske na kojem će se raspravljati o problemima ravnopravnosti jezika. Na plenumu održanom 15. ožujka Deklaracija je jednoglasno usvojena, kao i na sastancima Upravnog odbora Društva hrvatskih književnih prevoditelja i Razreda za suvremenu književnost JAZU. Prvi izvještaji o prihvaćanju Deklaracije u novinama bili su neutralni, čak i pozitivno obojeni. Međutim, nakon objavljivanja u *Telegramu* započeli su napadi na zaključke Deklaracije i njezine potpisnike. *Vjesnik* je već 19. ožujka osudio objavu Deklaracije, a u slje-

¹⁹ “Deklaracija o imenu i položaju hrvatskog književnog jezika”, *Telegram* (Zagreb), br. 359, 17. III. 1967, 1.

²⁰ S. BABIĆ, “O Deklaraciji”, 103.; ISTI, “Kako smo pripremali Deklaraciju”, *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika - građa za povijest Deklaracije (1967 – 1997)*, (pripremila Jelena Hekman), Zagreb 1997., 101.; Berislav JANDRIĆ, “Sveučilišni nastavnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu u obrani sastavljača i potpisnika Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika”, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 27, 1994., 393.

²¹ S. P. RAMET, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia*, Bloomington, Indianapolis 1992., 102.

²² D. RUSINOW, *The Yugoslav Experiment*, 225.

dećim danima redali su se izvještaji o negativnim reakcijama političkih tijela te protestnim mitinzima u zagrebačkim tvornicama Rade Končar, Prvomajska, Janko Gređelj i ELKA.²³

Vjesnik je 20. ožujka započeo s objavljivanjem serije članaka Miloša Žanka u kojima napada smisao Deklaracije.²⁴ Žanko je u prilog svojoj kritici Deklaracije na sjednici Glavnog odbora SSRNH pročitao pismo koje mu je navodno poslao Hrvat, komunist, zaposlen u Saveznom izvršnom vijeću, u kojem ga kritizira zbog njegovih napada na Deklaraciju. Autor pisma napisao je kako "oni (hrvatski kadrovi u SIV-u, nap. a.) najbolje osjećaju velikosrpsku komunističku histeriju usmjerenu prema hrvatskom narodu".²⁵

Američki konzul u Zagrebu Robert Owen, koji Žanka naziva državno-partijskim buldogom, zapisao je u svom izvještaju State Departmentu kako su Hrvati koji se slažu s duhom Deklaracije, ako ne sa svakom riječju, u tihoj većini: "Bez obzira je li Hrvat iz SIV-a zaista poslao Žanku pismo, ono pokazuje kako se mnogo Hrvata osjeća."²⁶

Owen je 22. ožujka napisao opširan izvještaj o reakcijama na objavljivanje Deklaracije. U njemu navodi da je ona obznanjena na sjednici Društva književnika Hrvatske 15. veljače, a iznenađenje je bilo tim veće što vodeći partijski i republički čelnici o tome nisu ništa znali. To je potvrdio i sam Bakarić na sjednici Predsjedništva CK SKH 3. travnja 1967.²⁷ Miko Tripalo sjeća se da je Ivan Šibl saznao kako se u Društvu književnika priprema javna izjava koja bi mogla štetiti "atmosferi i odnosu snaga prilikom rasprave o međunacionalnim odnosima" koju je Centralni komitet upravo pripremao. Zato je Izvršni komitet CK SKH zadužio Duju Katića, Ivana Šibla i Peru Pirkeru da to istraže i pokušaju zaustaviti eventualno objavljivanje. To se ipak nije dogodilo. Deklaracija je objavljena u dogovoru Duje Katića i glavnoga urednika *Telegrama* Mirka Bošnjaka, jer bi obustava tiskanja lista navodno bila preskupa.²⁸ Miroslav Brandt sjeća se da je CK SKH saznao za Deklaraciju 16. veljače putem novinskih redakcija kojima je bila poslana za tisak. Duje Katić zaprijetio je predsjedniku Matice Jakši Ravliču da će raspustiti Maticu ako Deklaracija bude

²³ Josip PAVIČIĆ, "Hajka bez premca", *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika - građa za povijest Deklaracije (1967 - 1997)*, 85.-94.; Jozo IVIČEVIĆ-BAKULIĆ, "Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika u sklopu suvremene hrvatske povijesti", *Kolo*, 1-2, 2009., 146.

²⁴ Jovan KESAR, *Geneza maspoka u Hrvatskoj*, Beograd 1990., 4.

²⁵ *Isto*, 33.

²⁶ National Archives and Records Administration (dalje: NARA), RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 7 Yugo to POL 12 Yugo, F. Tudjman and V. Holjevac Denounced at Croatian Party Plenum, April 25 1967.

²⁷ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 15-2 Yugo to POL 29 Yugo, Surprise Croatian Language Declaration Causes Official Concern, March 22 1967.; Katarina SPEHNJAK, "Većeslav Holjevac u političkim događajima u Hrvatskoj 1967. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, 32, 2, 2000., 577.

²⁸ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 404.; Jure BILIĆ, "71 koja je to godina, Zagreb 1990.", 64.; M. TRIPALO, "Deklaracija o hrvatskom jeziku", 26.-27.; ISTI, *Hrvatsko proljeće*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 2001., 109.

tiskana. Stoga je Ravlić uspio odgoditi objavljivanje u svim novinama osim u *Telegramu*, koji je već bio u tisku pa se to nije moglo spriječiti.²⁹

Owen je dobro primijetio kako hrvatski intelektualci nisu mogli ostati indiferentni nakon slovenskoga zahtjeva u veljači, ali i da su Slovenci u mnogo boljem položaju u traženju ravnopravnosti za svoj jezik od Hrvata. Prema njemu, vrijeme i način na koji je Deklaracija objavljena dobro pokazuju kako su nade Saveza komunista da će daljnjim popuštanjem partijske stege i liberalizacijom pridobiti povjerenje ljudi bile preoptimistične. On smatra da bi javna i otvorena priprema tog dokumenta imala daleko veći i pozitivniji učinak. S druge strane objava Deklaracije bez partijskoga odobrenja pokazuje kako se od Brijunske sjednice 1966. više ne osjeća strah od sveprisutne Partije koja kao rezultat gubi utjecaj koji je imala u javnome životu, ali zauzvrat ne nailazi na potporu kojoj se zbog takvih mjera nadala. Osuda u *Vjesniku* i *Borbi* prema Owenu je vrlo argumentirano pobijala zaključke Deklaracije i time samo dala povoda za još snažniju osudu.³⁰

U Srbiji je Deklaracija istodobno naišla na protuodgovor u obliku Prijedloga za razmišljanje Društva književnika Srbije, u kojem se zahtijevalo da Srbi u svim republikama dobiju pravo korištenja svog književnog jezika, odnosno da se u Srbiji koristi isključivo ćirilica.³¹ Javnu kritiku ubrzo je zamijenio zahtjev za kažnjavanjem potpisnika. Oba su dokumenta osuđena kao izljev nacionalizma. Međutim, njihov nastanak i reakcije koje su izazvali pokazali su da je nacionalno pitanje u Jugoslaviji još uvijek vrlo živa tema. Kao i u slučaju Đilasa i Mihajlova prije toga, Bakarić je povezivao ovakve akcije sa stranim tajnim službama, što je bio dobar način da se odvraća pozornost javnosti od pravih uzroka problema. Direktor Visoke škole za društveno-političke znanosti Branko Pribičević išao je toliko daleko da je službeniku američkoga veleposlanstva izravno implicirao kako su CIA i druge strane tajne službe odgovorne za objavu Deklaracije.³²

Veleposlanstvo je posebno istaknulo Bakarićev osvrt na negativno djelovanje Franje Tuđmana i njegova Instituta za historiju radničkog pokreta Hr-

²⁹ M. BRANDT, "Povjesno mjesto Deklaracije", 351.; ISTI, "Još o pripremanju Deklaracije", *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika - građa za povijest Deklaracije (1967 - 1997)*, 116.

³⁰ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 15-2 Yugo to POL 29 Yugo, Surprise Croatian Language Declaration Causes Official Concern, April 10 1967.

³¹ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 15-2 Yugo to POL 29 Yugo, Serbs Bite Back in Language Feud, March 31 1967.; J. KESAR, *Geneza maspoka u Hrvatskoj*, 44.-45.; Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 406.; D. RUSINOW, *Yugoslavia: Oblique Insights and Observations*, Pittsburgh 2008., 140.

³² NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 15-2 Yugo to POL 29 Yugo, "Foreign Services" implicated in Language Contraversy, April 10 1967. U američkim konzularnim izvještajima iz Zagreba nema nikakvog spomena eventualne upletenosti obavještajnih službi u izradu *Deklaracije*, niti je to bilo u interesu američke politike prema Jugoslaviji.

vatske.³³ Slovenski izvor, koji je poznavao Tuđmana, okarakterizirao ga je kao ekstremnoga hrvatskog nacionalista koji je štitio dvojicu svojih zaposlenika povezanih s Mihajlom Mihajlovim, jer su oni bili korisni hrvatskim nacionalnim ciljevima. Američka je procjena bila da hrvatsko-srpski jezični sukob može prerasti u ozbiljnu političku krizu, a bez dogovora između Hrvata i Srba Jugoslavija ne može funkcionirati kao jedinstveni politički entitet.

Suprotno prvim informacijama, Owen je 12. travnja napisao izvještaj u kojem implicira da je hrvatsko političko vodstvo znalo za pripremu Deklaracije, pa je čak i poticalo njezinu objavu. Prema njemu, cilj je bio stvoriti umjetnu krizu kojom bi se ojačao položaj liberalne struje u borbi za političku prevlast.³⁴

Srbi s kojima su američki diplomati razgovarali naglašavali su da će sudbina Miroslava Krležę, kao najprominentnijeg potpisnika Deklaracije, biti važan test i pokazatelj dobre volje hrvatske Partije da se pozabavi sa šovinizmom koji se povlači kroz tekst Deklaracije. Navodno je Tito pokušavao uvjeriti Krležę da se dobrovoljno povuče iz Centralnoga komiteta, a Srbi su, zbog hrvatske uloge u smjenjivanju Aleksandra Rankovića i obračuna s vlastitim nacionalizmom na VI. plenumu CK SKS, očekivali jednako odlučnu akciju s hrvatske strane.³⁵ Krležę je zaista dao ostavku na VII. plenumu SKH 19. travnja 1967. Bakarić je na plenumu istaknuo kako je Krležę jedini član Centralnoga komiteta koji je formalno potpisao Deklaraciju, premda je to napravio s uvjerenjem da se radi o prijedlogu amandmana na budući Ustav. Miko Tripalo zabilježio je kako je nekoliko dana nakon objave Deklaracije pozvan u Beograd na razgovor s Titom i Krležom. Tito je želio da Krležę javno povuče svoj potpis s Deklaracije, no Krležę je sam predložio da će dati ostavku na mjesto člana Centralnoga komiteta kako se ne bi osramotio pred hrvatskom intelektualnom javnošću. Na Tripalov nagovor Tito se ipak zadovoljio samo Krležinom ostavkom.³⁶

Po Zagrebu su čak kružile glasine kako je Krležę pobjegao u Francusku ili Austriju.³⁷ Američka su očekivanja u tom trenutku bila da će zbog tako negativne reakcije na Deklaraciju proces liberalizacije biti usporen, što se posebno odnosilo na Državni sekretarijat za vanjske poslove. Američki izvještaj u tom

³³ NARA, RG-59, Central Policy Files 1967-1969, Political and Defense, From POL 7 Yugo to POL 12 Yugo, Bakaric Speech on Declaration and Croatian Nationalism at Seventh Plenum of Croatian Party, April 25 1967.

³⁴ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 15-2 Yugo to POL 29 Yugo; Significance of Furor Over Croatian "Declaration" on Language, April 12 1967.; S. BABIĆ, "O Deklaraciji", 105.; B. JANDRIĆ, "Sveučilišni nastavnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu", 397. Božidar Novak, u to vrijeme direktor izdavačke kuće *Vjesnik*, tvrdi da je Vladimir Bakarić znao i svjesno dopustio objavljivanje *Deklaracije* kako bi diskreditirao njezine potpisnike, autorov razgovor s Božidarom Novakom 17. kolovoza 2009.

³⁵ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 15-2 Yugo to POL 29 Yugo, Language Controversy, April 15 1967.

³⁶ M. TRIPALO, "Deklaracija o hrvatskom jeziku", 28.; ISTI, *Hrvatsko proljeće*, 110.-111.; Josip ŠENTIJA, *Razgovori s Mikom Tripalom o hrvatskom proljeću*, Profil, Zagreb 2005., 51.

³⁷ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 7 Yugo to POL 12 Yugo, Croatian Writer Krleza Forced to Resign Croatian Central Committee Membership, April 25 1967.

smislu navodi: "Planirana reorganizacija DSVP-a, kako bi se eliminirali konzervativci, sada je odgođena. Ta odgoda imati će posljedice za nacionalno pitanje i za jugoslavensku vanjsku politiku. Konzervativci u DSVP-u su uglavnom Srbi. A njih bi u mnogim slučajevima zamijenili liberalniji i prozapadnjački orijentirani Hrvati i Slovenci."

Daljnja je procjena bila da će to vjerojatno naštetiti ugledu Partije. Činjenica da je gotovo sto komunista potpisalo hrvatski i srpski jezični dokument implicirala je javnosti kako je Partija bila izravno upletena u ta događanja, ili potpuni nedostatak partijske discipline. Nastojanja tiska da opovrgne optužbe o neodlučnosti i slabosti Partije u rješavanju ovog problema, koji je izravno doveo u pitanje princip *bratstva i jedinstva*, pokazivala su da te tvrdnje imaju ozbiljan temelj.

Postojala je mogućnost da afera oko Deklaracije ojača utjecaj pobornika snažnije partijske kontrole. Međutim, čak ni Titova javna potpora politici čvrste ruke nije donijela rezultate jer je CK SKJ i nakon eskalacije *jezičnog rata* nastavio upozoravati na opasnosti birokratskog centralizma. Kako bi smirila svoje kritičare, Partija je, barem načelno, morala uvesti red u kulturno-ideološku sferu jugoslavenskoga društva. Američki veleposlanik u Beogradu Burk Elbrick vjerovao je da jezični spor neće dugoročno utjecati na procese unutar jugoslavenskoga društva. Još je važnija po američke interese bila činjenica da će se, usprkos privremenom usporavanju u nekim aspektima, proces liberalizacije u cjelini nastaviti: "Hrvatski i slovenski nacionalistički apetiti svakako će biti zadovoljeni s daljnjom liberalizacijom koja će rezultirati povećanom kontrolom republika nad vlastitim ekonomskim izvorima, većim republičkim utjecajem u saveznoj politici (uključujući vanjsku politiku), i općenito decentralizaciji moći unutar države i Partije." To je potkrijepio i stavom Izvršnog komiteta CK SKJ kako je daljnja liberalizacija vjerojatno najbolje rješenje za nacionalističke nesuglasice.³⁸

Američki diplomati u Zagrebu zabilježili su i događaj koji se zbio 15. travnja, kada je tijekom vikenda sa zgrade u središtu grada bačeno nekoliko stotina letaka na kojima je pisalo: "Gradjani, ne dopustite da vas CK obmanjuje putem radija, televizije i štampe. Komunisti i svjesni gradjani su za Deklaraciju, samo im Diktatori ne dopuštaju izraziti svoj stav." Prolaznici su uspjeli uzeti nekoliko letaka prije nego što je došla policija i skupila ostatak. Istodobno je policija nekoliko osoba iz zgrade odvela na ispitivanje. U tisku nije bilo spomena ovoga incidenta, niti je konzulat mogao dobiti potvrdu o ovom događaju od službenih tijela. Konzul Owen sažeo je izvještaj o tom događaju riječima: "Tko god je priredio letak dobro je upućen u raspoloženje hrvatskih ljudi oko hrvatsko-srpske kontranverze i u njihov osjećaj prezira prema partijskom vodstvu zbog njihove reakcije na objavljivanje Deklaracije."³⁹

³⁸ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 15-2 Yugo to POL 29 Yugo, Language Controversy, April 15 1967.

³⁹ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 15-2 Yugo to POL 29 Yugo, Leaflets Denouncing Croatian Party Leadership Scattered in Zagreb, April 19 1967.

Izravna posljedica za potpisnike Deklaracije bila je izbacivanje iz Saveza komunista, ostavke s mjesta voditelja ustanova ili drugi oblik sankcija. Američki je konzulat tijekom cijele 1967. izvještavao o ostavkama ljudi koji su na bilo koji način bili uključeni u izradu Deklaracije. Izvještaj od 19. travnja posvećen je ostavci cjelokupnog rukovodstva Matice hrvatske i Hrvatskoga filološkog društva te članova saborskog Vijeća za znanost Ive Frangeša, Ljudevita Jonkea i Rudolfa Filipovića. Franjo Tuđman dao je ostavku na mjesto direktora Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, premda taj Institut nije bio potpisnik Deklaracije, a Tuđman nije izravno doveden u vezu s njom.⁴⁰ Ujedno je izbačen iz Saveza komunista zbog svojih nacionalističkih stavova i odbijanja da kritizira vlastite postupke. Za Owena Tuđmanovo izbacivanje iz SK nije bilo neočekivano s obzirom na javne kritike koje su izrečene na njegov račun od strane Vladimira Bakarića.⁴¹

U svibnju je konzulat iz pouzdanog izvora doznao kako su se Krleža i Holjevac, potreseni događajima, potpuno povukli iz javnosti dok se ne smire kontroverze oko Deklaracije.⁴² U lipnju je *Vjesnik* objavio feljton u povodu pedesete obljetnice Oktobarske revolucije s izvacima iz ranih Krležinih radova, što je bio znak da će ga njegova književna reputacija ipak poštediti ozbiljnijih posljedica. Prema jednom izvoru Krleža je nastavio koristiti svoj ured u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu, ali je izgubio mnogo od svog prijašnjeg entuzijazma i bio je prilično potišten zbog situacije s Deklaracijom. Zbog toga je prihvatio poziv da posjeti Zapadnu Njemačku. Uz tu vijest Owen je dodao opasku kako Krleža ima reputaciju germanofila, pa ga se ponekad od milja naziva *Fritz*. U jednoj od anegdota koje su kružile nakon objave Deklaracije Krleža je, kada ga je supruga pitala podržava li Deklaraciju, odgovorio: "Aber natürlich!"⁴³

U razgovoru s jednim od urednika u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu Owen je doznao kako Krleža ne planira ići u Njemačku te da je aktivan i dobro raspoložen. Uz to je dodao kako ostali potpisnici Deklaracije mogu biti sretni što je Krleža sudjelovao u njezinoj izradi jer je režimu bilo nezgodno kazniti tako istaknutu figuru. Zato su blaže kazne primijenjene i na ostale sudionike. U listopadu je *Večernji list* izvijestio da je iz tiska izašao 25. svezak Krležinih sabranih radova s četiri knjige njegovih novela *Zastave*, a *Telegram* je 29. rujna objavio da će se povodom pedesete obljetnice Oktobarske revolucije

⁴⁰ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 15-2 Yugo to POL 29 Yugo, Additional Resignations and Expulsions in Croatia as Aftermath of Language Declaration, April 19 1967.

⁴¹ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 7 Yugo to POL 12 Yugo, Further Resignations and Expulsions in Croatia as Aftermath of Language Declaration, May 3 1967.

⁴² NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 15-2 Yugo to POL 29 Yugo, Lull in Croatia Concerning Language Controversy, May 17 1967.

⁴³ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 7 Yugo to POL 12 Yugo, Croatia's Elder Writer KRLEZA Continues Limited Activity; May Visit West Germany, June 26 1967.

na Radio Zagrebu davati Krležina drama *Golgota*.⁴⁴ Bio je to jasan znak da je Krleža izbjegao ozbiljnije posljedice svojeg sudjelovanja u izradi Deklaracije.

Činjenica je da su, usprkos burnoj javnoj reakciji, svi povezani s Deklaracijom kažnjeni relativno blago. Franjo Tuđman je usprkos ostavci i dalje ostao zastupnik u Saboru, a Vječeslav Holjevac zadržao je mjesto predsjednika Matice iseljenika. Krleža je dao ostavku na mjesto člana CK SKH, ali on ni prije afere s Deklaracijom nije imao veliku potporu unutar Partije, pa je redovito dobivao najmanje glasova za člana Centralnoga komiteta.⁴⁵ Usprkos buri koju je podigla, Deklaracija je imala određeni učinak. Savezno izvršno vijeće donijelo je u prosincu 1967. odluku da se sve savezne uredbe objavljuju na jezicima svih naroda, jer se dio odredbi do tada objavljivao samo na srpskohrvatskom jeziku, latinicom, što nije bilo u potpunosti usklađeno s Ustavom SFRJ.⁴⁶

Jezična afera zaključena je u prosincu 1967., kada je Izvršno vijeće CK SKH potvrdilo učinkovitu provedbu odredbi VII. plenuma CK SKH. Najvažniji zaključak toga sastanka bila je potvrda ispravnosti Novosadskog dogovora kojim su se promovirale dvije varijante jednog jezika, a ne dva zasebna jezika, što je ocijenjeno ideološki reakcionarno i znanstveno konzervativno. Međutim, istodobno je istaknuto kako se u međuvremenu radilo na većem korištenju hrvatske varijante u Hrvatskoj i saveznim tijelima. Konzul Owen komentirao je takve zaključke kao nemogući pokušaj denacionalizacije jezika koji predstavlja dio nacionalnoga identiteta. Hrvatski izvori koji su pratili razvoj događaja bili su skeptični prema pokušajima Partije da suzbije rastuće hrvatske nacionalne osjećaje koji pitanje jezika shvaćaju vrlo ozbiljno.⁴⁷

Konzulat je u ožujku 1968. izvijestio o još jednom incidentu vezanom za jezičnu problematiku. Na proslavi 150. obljetnice rođenja Petra Preradovića jedan od govornika izjavio je kako se jezik ne može nametati odozgo, nego se on mora prirodno razvijati kao dio narodnoga razvoja. Komentar je dobio veliki pljesak nazočnih, što je izazvalo reakciju partijskih tijela, jer je izjava interpretirana kao kritika partijske reakcije na objavljivanje Deklaracije. Uz to su organizatori proslave bili Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Društvo hrvatskih književnika i Matica hrvatska, dakle iste institucije koje su inicirale objavljivanje Deklaracije. Konzulat je dobro zapazio tu činjenicu i zaključio kako pobornici teorije dva jezika nisu poraženi, a njihova sposobnost

⁴⁴ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 7 Yugo to POL 12 Yugo, Status of Party Literary Intellectual Miroslav Krleža, November 8 1967; *Isto*, Miroslav Krleža's Public Appearances, October 11 1967.

⁴⁵ D. BILANDŽIĆ, *Povijest izbliza, Memoarski zapisi 1945-2005.*, Prometej, Zagreb 2006., 62.; Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 434.; K. SPEHNJAK, "Večeslav Holjevac u političkim događajima", 594.

⁴⁶ Branko PETRANOVIĆ, Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslavenski federalizam II*, Prosveta, Beograd 1987., 743.

⁴⁷ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 7 Yugo to POL 12 Yugo, Croatian Party Executive Committee Meeting on Language Controversy, December 27 1967.

da osramote hrvatski komunistički režim može samo zakomplicirati nastojanja hrvatske Partije da osigura Hrvatskoj što bolju poziciju u federaciji.⁴⁸

Oštra reakcija režima na objavljivanje Deklaracije nije zaustavila prepirke oko statusa hrvatskoga i srpskoga jezika. U lipnju 1968. Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije organizirao je u Beogradu raspravu na temu ravnopravnosti pisama jugoslavenskih naroda. Od hrvatskih stručnjaka na skupu su sudjelovali profesori zagrebačkog Filozofskog fakulteta Milan Moguš, Krunoslav Pranjić i Zdravko Malić. Njihova osnovna postavka bila je da dvije "varijante" hrvatsko-srpskog, odnosno srpsko-hrvatskog jezika imaju lingvističku i političko-pravnu osnovu. S lingvističkog stanovišta one su se mogle tretirati kao jedinstveni narodni jezik po svojem supstratu. Međutim, s političko-pravno-ustavnog aspekta radilo se o dvama jezicima. U tom su smislu hrvatski jezikoslovci predložili da se formulira zakonski prijedlog po kojem bi četiri službena jezika bila slovenski, makedonski, srpskohrvatski i hrvatskosrpski.⁴⁹ Premda u politički korektnijoj formi, prijedlog hrvatskih jezikoslovaca bio je na tragu Deklaracije, jer je ipak tražio zakonsko priznanje postojanja i korištenja dvaju zasebnih jezika, a ne dviju jezičnih varijanti jednog jezika. Jezične nesuglasice između hrvatskih i srpskih jezikoslovaca nastavile su se tijekom 1969. i 1970. godine, dok u travnju 1971. hrvatske kulturne institucije, na čelu s Maticom hrvatskom, nisu konačno odbacile primjenu Novosadskog dogovora.

Zapadni su mediji izvještavali o Deklaraciji u sklopu uvijek prisutnih nacionalnih problema koji su se provlačili kroz jugoslavenski politički život. *The New York Times* donio je prvu vijest o Deklaraciji 22. ožujka u članku Richarda Edera "Srpsko-hrvatski sukob postao politički problem u Jugoslaviji". Eder je članak započeo riječima: "When a Serb says 'no' he says 'ne', and it sounds like 'nEH'. When a Croatian says no, he says 'nije' and it sounds like 'nYEH'." Prema riječima jednog slovenskog pisca s kojim je Eder razgovarao, razlika između hrvatskog i srpskog mogla se usporediti s razlikama između britanskog i američkog načina korištenja engleskoga jezika. Međutim, isto tako ističe da iza lingvističkih leže mnogo ozbiljniji međurepublički i međunacionalni problemi.⁵⁰ Nekoliko dana poslije Eder je razgovarao s istaknutim komunističkim novinarom, pripadnikom liberalnog krila Partije. Ovaj ga je zapitao: "Znate li koliko je koštalo da se ovu zemlju ujedini, a koliko malo treba da je se uništi?" Jugoslavenski je novinar u tom smislu nastavio: "Bolje da padne nekoliko glava nego da tisuće poginu u ratu koji će započeti ako se zemlju pokuša podijeliti po nacionalnim linijama." Eder je oštru reakciju vlasti na hrvatsku i srpsku izjavu o jeziku protumačio nastojanjima liberala unutar Partije da na taj način spriječe uvođenje partijske diktature. No usprkos nastojanjima da se zemlja

⁴⁸ NARA, RG 59, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Political and Defense, POL 7 Yugo to POL 12 Yugo, Language Controversy Incident at Anniversary Celebration of Birth of Croatian Poet Petar Preradovic, March 26 1967.

⁴⁹ Krunoslav PRANJIĆ, "Zakonski prijedlog: četiri jezika", *Jezik*, 16, 1, 1968.-1969., 5.

⁵⁰ "Serbo-Croatian Dispute Becomes Political Issues in Yugoslavia", *The New York Times*, New York, March 23 1967.

decentralizira i liberalizira, Eder zaključuje da ni najliberalniji političari u Jugoslaviji nisu sigurni kako odricanje od diktatorskih metoda neće ponovno dovesti do izbijanja mržnje i nasilja.⁵¹ *Vjesnik u srijedu* komentirao je pisanje *The New York Timesa* kao pretjerano dramatiziranje situacije.⁵²

Londonski *The Times* popratio je objavljivanje Deklaracije riječima: “Nikada u povijesti suvremene Jugoslavije odnosi između Srba i Hrvata nisu bili tako ispunjeni emocijama, i nikada, od osnutka Titove savezne republike jednakih naroda, nije bilo toliko ljutnje i političke uzbune, tako mnogo na brzinu sazvanih partijskih sastanaka u Zagrebu i Beogradu, kao proteklog tjedna.” *The Times* se zapitao jesu li hrvatski filolozi zaista zabrinuti zbog srpske jezične dominacije ili jednostavno žele stvoriti nove prepreke u odnosima Srba i Hrvata. Postavilo se pitanje oduzima li zajednički jezik zaista Hrvatima njihovo Ustavom zajamčeno pravo na vlastiti jezik, ili su potpisnici Deklaracije započeli raspravu o nepostojećem jezičnom pitanju – jer se razlika između srpskog i hrvatskog jezika može usporediti s razlikama u engleskom govornom području – kako bi potakli stara nacionalna pitanja. *The Times* je članak zaključio riječima: “Ne žele li oni možda, odvajanjem dva jezika, stvoriti odvojene države?”⁵³

U drugom članku *The Times*, u nešto mirnijem tonu, izvještava kako se politička oluja zbog jezičnoga pitanja polako smiruje, no ostaje pitanje trebaju li Srbi i Hrvati imati jedan zajednički ili dva odvojena jezika. “Hrvatski i srpski lingvisti morati će sjesti, u atmosferi neopterećenoj politikom i nacionalnim sumnjičenjima, kako bi raspravili treba li održati njihovu jezičnu zajednicu, ili će svaki narod koristiti svoj vlastiti jezik, neovisno o činjenici da su dva jezika gotovo ista.” *The Times* ističe da je sam Tito priznao kako je ostao iznenađen Deklaracijom i reakcijom koju je ona izazvala. Od potpisnika Deklaracije *The Times* je istaknuo Vlatka Pavletića, kao predsjednika Društva književnika Hrvatske i istaknutog člana Zagrebačkog partijskog komiteta, te Miroslava Krležu, za koga se vjerovalo da je bio idejni pokretač te ideje.⁵⁴

The Economist ističe kako je Deklaracija isključivo politički, a ne jezični ili kulturni dokument. Većina Srba i Hrvata prihvaća zaključke Novosadskog dogovora da se radi o istom jeziku s različitim pismom i nekim razlikama u izgovoru i rječniku. “Oni se međusobno savršeno razumiju, a sve važnije novine i knjige štampaju se na oba pisma.” *The Economist* je ukazao na drugi problem koji je potaklo jezično pitanje. Radilo se novoj, avangardnoj ulozi Partije. *Economistov* komentar bio je: “Ako se misle držati načela koja su sami donijeli, partijski čelnici ne mogu više koristiti utjecaj Partije kako bi doveli stvari u red.”⁵⁵

⁵¹ “Anxiety in Belgrade – Linguistic Quarrel Stirring Fears Of a Widened Serbo-Croat Rivalry”, *The New York Times*, New York, March 25 1967.

⁵² “Na marginama događaja oko Deklaracije i Predloga i jednog članka, *The New York Timesa*, Snaga plebiscita, čvrstina ili slabost?”, *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, br. 779, 5. IV. 1967., 3.

⁵³ “Croats claim full language rights”, *The Times*, London, 25. 3. 1967.

⁵⁴ “Serbs and Croats climb down”, *The Times*, London, 5. 4. 1967.

⁵⁵ “After all, it’s not exactly Babel”, *The Economist*, London, 1. 4. 1967.

The Economist je povezao događaje oko hrvatsko-srpskog jezičnog pitanja s međunarodnim položajem Jugoslavije, odnosno odnosima s istočnom Europom i Sovjetskim Savezom. Uoči sastanka čelnika zemalja Istočnoga bloka u Karlovym Varyma u travnju 1967. *The Economist* je predvidio da će jedna od neformalnih tema biti i jugoslavenski put prema liberalizaciji društvenog i političkog života, odnosno smanjenoj ulozi Saveza komunista. “Kad god se član ruske delegacije nađe nasamo s dvojicom ili trojicom svojih istočnoeuropskih kolega razgovora se o Jugoslaviji. Rusi se boje da bi jugoslavenski put od ekonomske do političke liberalizacije mogao završiti političkim samoubojstvom.”

The Economist nastavlja kako se Sovjeti nisu bojali takvog razvoja događaja samo zbog unutrašnje jugoslavenske situacije, nego i zbog jugoslavenskoga liberalnog utjecaja u istočnoj Europi. Upravo su zato sovjetske novine stalno kritizirale jugoslavensku reformu. Deklaracija je, uz slučaj Mihajla Mihajlova i časopisa *Praxis*, mogla biti dobar primjer Sovjetima, ali i protivnicima reformi unutar partijskih redova, kako politička liberalizacija neće riješiti jugoslavenske probleme. Međutim, usprkos stalnim kritikama s Istoka i opasnostima od separatizma, jugoslavenski čelnici bili su odlučni nastaviti s reformama.⁵⁶

Zaključak

Zapadne diplomacije i mediji stavljali su objavu Deklaracije u širi kontekst liberalizacije i popuštanja partijske stege u Jugoslaviji, što je moglo imati posljedice za stabilnost Titova režima. Takav scenarij zasigurno nije odgovarao Zapadu, jednako kao što nije odgovarao Sovjetskom Savezu. Stoga je Zapad bio spreman tolerirati autoritarnu narav jugoslavenskog režima, a istodobno nenametljivo podržavati liberalne trendove koji ne bi doveli u pitanje međunarodni položaj nesvrstane Jugoslavije. Premda su na Zapadu podržavali hrvatske zahtjeve za većom kulturnom, političkom i ekonomskom autonomijom unutar Jugoslavije, sama Deklaracija – kao izraz hrvatskih zahtjeva za potrebom promjene centralističke jezične politike – nije dobro primljena na Zapadu, prije svega zbog djelomičnog neshvaćanja same jezične problematike hrvatskog i srpskog jezika, odnosno nepoznavanja uloge jezika u povijesnom procesu razvoja hrvatske nacije. Uz to je najveći problem bio bojazan da će objava Deklaracije ojačati nacionalizam, koji se podjednako negativno tretirao na Zapadu kao i od strane jugoslavenskoga režima.

Stranim komentatorima bilo je potpuno jasno da se radi o političkom, a ne jezičnom pitanju. Američki konzulat u Zagrebu, za razliku od britanskoga, opširno je pratio događaje vezane za Deklaraciju. Iz njihova stava može se iščitati razumijevanje i simpatije za probleme s kojima se hrvatsko društvo i narod suočavaju u nastojanjima da istaknu pravo na svoju kulturu i jezik, ali ne i za način na koji je to napravljeno objavom Deklaracije. Američki promatrači načelno su podržavali hrvatske zahtjeve da nazivaju svoj jezik kako žele, ali nisu

⁵⁶ “Belgrade Pushes On”, *The Economist*, London, 22. 4. 1967.

bili spremni zbog podrške tom cilju ugroziti dobre odnose s Titovim režimom. Također su pragmatično smatrali da je u komunističkoj Jugoslaviji to moguće ostvariti jedino institucionalnom reformom, a ne pojedinačnim akcijama. U sličnom su tonu o Deklaraciji pisali britanski i američki mediji. U većini su slučajeva anglosaksonski novinari banalizirali lingvističku stranu spora, uspoređujući je s engleskim jezikom. Politički aspekt jezičnoga pitanja tumačio se latentnim međunacionalnim sporom između Hrvata i Srba, potenciranom liberalizacijom i decentralizacijom, odnosno borbom liberala i konzervativaca unutar Partije.

SUMMARY

WESTERN REACTIONS TO THE PUBLICATION OF THE DECLARATION CONCERNING THE NAME AND POSITION OF THE CROATIAN LITERARY LANGUAGE IN 1967

The Declaration concerning the name and position of the Croatian literary language was the first hint of liberalization of social life, stemming from the relaxation of party and police control of society following the removal of Aleksandar Ranković in July 1966. American and British diplomats, as well as the western media, attentively followed as events unfolded following the publication of this declaration and made note of public reaction, as well as their own analysis of potential consequences for social and political relations in Croatia and Yugoslavia, especially its effect on Serb-Croat relations.

Key words: The Declaration concerning the name and position of the Croatian literary language, Proposition for consideration, USA, Great Britain, Croatian language, Novi Sad Agreement